

TEISĖS TEORIJA IR ISTORIJA

SOCIALINĖS TVARKOS RAIDOS GLOBALIZACIJOS SĄLYGOMIS PROBLEMOS

Doc. dr. Vytautas Šlapkauskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 97
Elektroninis paštas tfk@mruni.lt

*Pateikta 2005 m. gegužės 3 d.
Parengta spausdinti 2005 m. spalio 7 d.*

Pagrindinės sąvokos: socialinė tvarka, globalizacija, visuomenė, žmogaus teisės, žmogaus pareigos, socialinis saugumas, laisvė, pasitikėjimas, teisingumas, teisės socialinė paskirtis.

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjamos trys svarbios socialinės tvarkos raidos globalizacijos sąlygomis problemos: 1) universalios socialinės tvarkos ir vietinės socialinės tvarkos santykis; 2) socialinio saugumo ir individualios laisvės santykis; 3) teisingumo ir socialinės tvarkos santykis. Šiems santykiams būdinga socialinė įtampa gali virsti naujų konfliktų židiniu.

Universalios socialinės tvarkos ir vietinės socialinės tvarkos santykio analizė atskleidžia, kad vietinės socialinės tvarkos vertybinė ir norminė prigimtis, kuri atskirose visuomenėse susiformavo savaimė, riboja visuomenių atvirumą pasauliui. Globalizacijos plėtimasis susijęs su universalios socialinės tvarkos kūrimu ir įgyvendinimu. Universalios socialinės tvarkos vertybės ir normos įvairiose visuomenėse suprantamos skirtingai, atsižvelgiant į vietinės socialinės tvarkos ypatumus. Universalios socialinės tvarkos įgyvendinimo intensyvinimas atskirose visuomenėse neišvengiamai sukels vertybių ir normų konfliktus, kurie stabdys tolesnę globalizacijos plėtrą. Dėl to globalizacijos plėtra yra ribotos apimties procesas.

Su globalizacija susijusių neigiamų reiškinių, pavyzdžiui, tarptautinio terorizmo, intensyvėjimas keičia Vakarų visuomenėse nusistovėjusį socialinio saugumo ir individualios laisvės santykio standartą, kurį suprantame kaip žmogaus teises. Atsigręžimas į socialiniam saugumui kylančias grėsmes verčia ieškoti tinkamų būdų išlaikyti pasiektą gyvenimo kokybę neribojant žmogaus teisių. Tokių būdų paieška į pirmą vietą iškelia žmogaus teisių ir žmogaus pareigų ryšį. Galima drąsiai teigti, kad kaskart vis svarbesnė bus prof. A. Vaišvilos sukurta teisių ir pareigų pusiausvyros, arba personalistinė, teisės teorija.

Globalizacijos sąlygomis pavojinga sukelti teisingumo ir socialinės tvarkos konfliktą, kuris iki šiol būdavo visų didžiųjų socialinių revoliucijų pagrindas. Būtina apibrėžti ir įteisinti šiuolaikinės teisės socialinę paskirtį – saugoti ir ginti žmogaus teises ir pareigas bei sudaryti tokias teises visuomenės raidos galimybes, kurios užtikrintų žmogaus socialinio gyvenimo kokybės augimą.

Socialinės tvarkos šiuolaikinės raidos diskurso aktualumas

Šiuolaikiniame pasaulyje Vakarų valstybių aktyviomis pastangomis paplito ir įgavo pripažinimą šios vertybės: žmogaus teisės turi fundamentalią reikšmę, demokratija yra stipresnė už tironiją, rinka yra veiksmingesnė už komandinę ekonomiką, atvirumas geriau už saviizoliaciją. Bet ar šios vertybės turi reikalingus socialinius pagrindus įsitvirtinti kaip socialinės tvarkos reguliatoriai globalizacijos apimtame pasaulyje? Globalizacija kreipia mus į naują empirinį būvį: į sudėtingą susisaistymą, kuris šiandien akivaizdus visame pasaulyje. Ji yra toks daugiabriaunis reiškinyss, kurio poveikių įvairovė skirtingose visuomenėse sukels skirtingų socialinių padarinių.

Iš tiesų dėl informacinės revoliucijos poveikio vyksta socialinių ryšių erdvės ir laiko organizacijos formų giluminė transformacija, nes elektroniniai ryšiai leidžia lengvai ir greitai užmegzti komunikacinius ryšius tarp subjektų, esančių bet kuriame Žemės taške. Komunikacinių ryšių globalumas ir jų pagrindu besikuriantios naujos bendrijos keičia įprastą erdvės ir laiko bei socialinės tvarkos suvokimą. Tai metaerdvė, kuri vienu metu yra ir naujai besiformuojančių bendrijų intensyvios sąveikos ypatinga (internetinė) aplinka, ir universalus kontekstas, apimantys įprastas geografines erdves. Šiame socialiniame pasaulyje laiko tėkmė greitėja. Tai, ką anksčiau galima buvo padaryti per keletą mėnesių ar metų, dabar galima padaryti per keletą dienų ar mėnesių. Socialinės sąveikos procesai darosi tokie intensyvūs, kad įgauna anksčiau nežinotą plėtrą. Kitaip tariant, šiuolaikinė žmogiškoji būtis įgavo naują matmenį – globalumą [1, p. 31–46].

Vis dėlto globalizacija pagreitino, „išlaisvino“ daug neigiamų socialinių reiškinių, kuriems suvaldyti nepakanka vienos valstybės galių, pavyzdžiui, demografinių ir ekologinės degradacijos pokyčių, atsilikimo ir skurdo, narkomanijos ir terorizmo, šešėlinės ekonomikos ir tarptautinio nusikalstamumo, ir t. t. Svarbiausia yra tai, kad įprastos nacionalinio lygio socialinės kontrolės, koordinavimo ir valdymo priemonės globalizacijos apimtame pasaulyje netenka anksčiau turėto veiksmingumo. Neatsitiktinai po Rugsėjo 11-osios demokratinio pasaulio liberali socialinė tvarka labiau grindžiama ir toliau bus grindžiama griežtesniais imperatyvais. Kitaip tariant, ekonominės globalizacijos ir tarptautinio terorizmo susipynimo kontekste reikia spręsti visuomenės saugumo ir žmonių laisvės, implikuotų žmogaus teisėse, santykio problemą, kuri neturi baigtinio sprendimo.

Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų pasaulio visuomenės gyveno vis labiau besiplečiančios laisvės sąlygomis, kuriose susiformavo ne tik tolerancinis mąstymas, bet ir hedonistinis gyvenimo būdas, absoliutinantis asmens teises ir ignoruojantis pareigas. Susiklostę socialiniai ryšiai neatitinka socialinių permainų, kurias sukėlė XX a. antrojoje pusėje išsivysčiusiose Vakarų visuomenėse ir Japonijoje įvykęs perėjimas iš pramoninės epochos į informacinę erą. Nors šio perėjimo neigiamus socialinius padarinius dar galėjo kompensuoti atitinkama valstybių politika, ji „lydėjo rimti socialinio gyvenimo sąlygų pablogėjimai“ [2, p. 13–14].

Ypač po „geležinės uždvaros“ griūties dėl įsivyravusių globalių procesų neišvengiamai intensyvėjo ne tik Vakarų, bet ir kitų civilizacijų visuomenių raidos socialinės permainos, kurioms valdyti jau nepakanka atskirai paimtos valstybės galios, kokia didelė ji bebūtų. Neatsitiktinai ekonominės globalizacijos kontekste vyksta ir politinė globalizacija. Instituciniai pokyčiai Vakarų civilizacijoje vyksta per lėtai, nes jos visuomenių gyvenimo besiplečiančios laisvės sąlygomis patirtis riboja jų galimybes suvokti ir tinkamai įvertinti augančio nesaugumo problemos rimtumą: jos kompleksiskumą ir ilgalaikiškumą globalinių permainų sąlygomis.

Vakarų valstybės, „gelbėdamos“ padėti, dažniausiai remiasi įstatymais apibrėžtos teisės galiybėmis. Jos rimtai propaguoja modernios teisės, kaip valdžios galios įrankio, idėją ir „užmiršta“ svarbiausią vietinės socialinės tvarkos pagrindą – socialinės savireguliacijos vertybinį ir normatyvinį pliuralizmą [3, p. 348–353]. Globalizacijos sąlygomis šį socialinės tvarkos pagrindą sparčiai „išplauna“ techniškoji teisė, virsdama metareguliatoriumi [3, p. 540–544]. Kitaip tariant, šiuolaikinėse Vakarų visuomenėse tiek įsigalėjo socialinių santykių reguliavimo įstatymais vaidmuo, kad nustelbiami arba įstatymams pajungiami kiti socialiniai reguliatoriai. Kartu su įstatymuose įtvirtintos teisės, kaip metareguliatoriaus, įsigalėjimu įsitvirtina su valdžios aparatu ir žiniasklaida susijusių grupių kultūra. Ji pavojingai nustelbia ir netgi slopina visuomenės viduriniojo sluoksnio kultūros raidą, kuri atliko esminę – socialinės integracijos funkciją. Apie šį pavojų XX a. viduryje įspėjo T. S. Eliotas: visuomenei vystantis funkcinio sudėtingumo ir diferenciacijos linkme, galime tikėtis, kad atsiras keletas kultūrinių lygmenų – iškilis klasės arba grupės kultūra. Jis nurodė, kad su kuria nors socialine grupe arba klase siejamos kultūros reikšmė yra kitokia nei su visa visuomene siejamos kultūros [4, p. 145–146]. Galima atsargiai tvirtinti, kad siekdami tik įstatymuose įtvirtinta teise valdyti globalinius procesus ir stiprinti visuomenės socialinį integralumą, gausime priešingus rezultatus: stiprėjančių socialinės diferenciacijos

procesų kontekste laipsniškai turėtų ryškėti nauji socialinės integracijos dariniai, kurie skirsis nuo dabarties visuomenių.

Šio tyrimo tikslas – atskleisti giluminius socialinės tvarkos šiuolaikinės raidos pokyčius ir naujus socialinius iššūkius, kuriuos suponuoja bandymai globalizacijos sąlygomis įstatymais universalizuoti socialinę tvarką.

Ar vietinė socialinė tvarka – globalizacijos stabdis?

Sociologiškai kalbant, visuomenės negalima palyginti su žirnių maišu, kurį išpylus žirniai išsilaksto į pašalius. Tarp žirnių nėra jokių ryšių, kurie juos jungtų, ir tik maišas suteikia tam tikrai jų visuomai laikiną formą. Visiškai priešingai yra visuomenėje: individus visuomenėje arba socialinėje grupėje sieja įvairiausi socialiniai ryšiai ir santykiai. Visuomenė – tai nuolatos besivystanti žmonių ir jų socialinių ryšių bei santykių sistema. Žmonės bendrauja ir bendradarbiauja dažniausiai ne atsitiktiniu būdu, o laikydamiesi atitinkamų vertybių, socialinių statusų ir juos atitinkančių vaidmenų reikalavimų, kuriuos išreiškia visuomenės ir jos socialinių grupių kultūra. Kitaip tariant, jie paklūsta vietinės socialinės tvarkos reikalavimams. Vietinė socialinė tvarka – tai atskirose visuomenėse susiklosčiusi ir besivystanti visuma bendruomeninių ryšių ir santykių ypatybių, kurių praktikavimas padeda išgyventi ir siekti aukštesnio gyvenimo lygio kuo didesniai visuomenės arba socialinės grupės narių skaičiui.

Dažniausiai žmonės tiesiog žino, kokio elgesio iš jų tikimasi ir kokio elgesio jie gali tikėtis iš kitų žmonių įvairiose gyvenimo situacijose, nes koordinuoja savo veiksmus vadovaudamiesi tam tikromis taisyklėmis bei vertybėmis. Kiekvienas ir visi gali užsiimti savo veikla. Jie gali numatyti įvykius ir dariniai gyventi su kitais tik todėl, kad kiekvienoje visuomenėje egzistuoja tam tikra tvarka. Šią tvarką galima vadinti sistema, kurioje ir pagal kurią jos nariai gyvena savo gyvenimą [5, p. 49]. Jeigu to nebūtų, nė vienas iš mūsų negalėtų tvarkyti jokių savo reikalų ir net tenkinti elementariausių poreikių.

Kaip atsiranda socialinė tvarka, kokia jos prigimtis? Socialinės tvarkos atsiradimas ir raida yra procesas, susijęs su žmonių pagrindinių poreikių įgyvendinimu. A. Maslow pabrėžė, kad „šie poreikiai, arba vertybės, susiję hierarchiškai ir evoliuciškai – pagal stiprumą ir pirmumą. Pavyzdžiui, saugumas yra galingesnis ir stipresnis, skubesnis, anksčiau atsirandantis, gyvybiškesnis poreikis nei meilė, o maisto poreikis paprastai yra stipresnis už kiekvieną kitą. Be to, visus šiuos poreikius galima laikyti žingsniais laiko taku prie bendro savęs aktualizavimo, kuris apima visus bazinius poreikius“ [6, p. 343]. Taigi tenkinant pagrindinius poreikius, neišvengiamai klostėsi tokios socialinio elgesio taisyklės, kurios ne tik padėjo išgyventi kuo didesniai jas praktikuojančių žmonių grupių skaičiui, bet ir skatino siekti aukštesnių gyvenimo tikslų. Kitaip tariant, tenkinant pagrindinius poreikius, kūrėsi ir dabar kuriasi socialinių vertinimų ir normų sistemos: to, kas vyksta, kas yra gėris, kas – blogis, ko reikia siekti, o ko reikia vengti, kaip reikia elgtis vienoje arba kitoje situacijoje ir t. t. Jų pagrindu sprendžiama, ką reiškia vienas arba kitas įvykis, reiškinys (reikšmių sistema), koks yra įvykių, reiškinų, daiktų (santykių sistema) santykis. Visa tai – svarbiausi visuomenės kultūros elementai, kurių vientisumą dėl augančio kultūros heterogeniškumo šiuolaikinė visuomenė praranda.

Bendriausiu požiūriu socialinę tvarką suprantame kaip neišvengiamą bei nenutrūkstančią žmogaus kūrybą, egzistuojančią tik kaip žmogaus veiklos kūrinių. Bet ar visada ši žmogiškoji kūryba turi išankstinį tikslą, ar socialinė tvarka kuriama sąmoningai? Bernard'as de Mandeville'is pirmasis savo knygoje „Pasakėčia apie bites“ aptarė paradoksą, kad „asmeninės ydos“, tokios kaip savanaudiškumas, galėtų duoti visai bendruomenei „visuomeninės naudos“. Jis pastebėjo, kad individų, kurie veikia turėdami skirtingus motyvus, suma sukuria komercinę visuomenę, nors nė vienas jų neturėjo tokio ketinimo. Šią idėją, kad žmogiškų institucijų raida leidžia individams teikti paslaugas vieni kitiems, net jei jų motyvai ir atrodo egoistiški, vėliau plėtojo škotų Apšvietos filosofai [7, p. 108–109]. Būtent vienas iš jų – Adamas Fergusonas pabrėžė, kad „tautos atsitiktinai atranda (angl. *stumble upon*) institucijas, kurios išties yra žmogaus veiklos rezultatas, bet nėra žmogaus sumanymo padarinys“ [8, p. 187].

Tarp dviejų reiškinų kategorijų – „žmogiškojo veiksmo rezultato, kuris nėra žmogaus sumanymo padarinys“ ir „žmogiškojo sumanymo rezultato“ esantis skirtumas davė Friedrichui A. Hayekui pagrindą apmąstyti save kuriančias sistemas ir išskirti dvi socialinės tvarkos atmainas: a) savaime (spontaniškai) išaugusią socialinę tvarką (lyg ji būtų susiklosčiusi iš vidaus be išankstinio tikslo) ir b) konkrečių žmonių sukurtą socialinę tvarką (lyg ji būtų sukurta sąmoningai iš išorės) [9, p. 65–67]. Labai svarbu pabrėžti, kad savaiminės socialinės tvarkos taisyklės, kurios valdo žmogaus elgesį ir jam suteikia racionalumo bruožų, pasižymi dviem ypatybėmis: 1) jomis vadovaujama veikloje, nors veikiančiam individui jos nėra žinomos artikuliuotu pavidalu. Jos tiesiog reiškiasi kaip veiksmų regula-

rumas, kuris gali būti eksplicitiškai aprašytas; 2) tokių taisyklių pradeda laikytis todėl, kad faktiškai jos suteikia jomis besivadovaujantį grupei pranašumo kitų grupių atžvilgiu, bet ne todėl, kad jos yra žinomos [9, p. 36–37].

Fr. A. Hayekas įtikinamai atskleidžia, kad nors spontaniškas tvarka ir organizacijos sukurta tvarka visada koegzistuoja, vis dėlto neįmanoma šių dviejų tvarkos principų derinti kaip patinka, nes apibrėždami abiejų rūšių tvarką turime kliautis skirtingo pobūdžio taisyklėmis. Taisyklės, reguliuojančios veiklą organizacijoje, pasižymi tuo, kad jos skirtos siekti nurodytų tikslų. Spontaniškas tvarką išreiškiančios taisyklės, priešingai, turi nepriklausyti nuo tikslų ir vienodai galioti visiems nariams arba bent jau individualiai neįvardytoms jų grupėms arba klasėms. Tai reiškia, kad bendrosios teisinės taisyklės, kuriomis grindžiama spontaniškas tvarka, yra orientuotos į abstrakčią tvarką, kurios specifinis turinys nėra žinomas arba numanomas; įsakai ir taisyklės, kuriais valdoma organizacija, tarnauja konkrečioms organizacijų vadovų tikslams. Kuo sudėtingesnė numatoma tvarka, tuo daugiau individualių veiksmų lems aplinkybės, nežinomos tiems, kurie valdo visumą, tuo labiau kontrolė priklausys nuo taisyklių, o ne nuo specifinių įsakų [9, p. 80–81].

Šiandien socialinė tvarka visuotinai suprantama kaip žmonių santarvė arba socialinė taika [7, p. 108]. Ši tvarkos samprata gali būti trapi globalizacijos apimtame pasaulyje, nes globalizacija kreipia mus į empirinį būvį – į sudėtingą susisaistymą, kuris akivaizdus visame pasaulyje. Esminis šio susisaistymo bruožas – ypač didelė socialinių ryšių ir santykių pobūdžio įvairovė, kurios neįmanoma apimti ir reglamentuoti vien pasitelkiant universalias organizacijos taisykles. Nors egzistuoja įvairių bandymų įsivaizduoti pasaulio politinės tvarkos architektūrą [1, p. 245–248], siekiami skirtingų civilizacijų visuomenėse funkcionuojančios spontaniškos tvarkos principus pakeisti universaliais principais neišvengiamai sukels konfliktus, kurie bus didžiausi globalizacijos tolesnės plėtros trukdžiai. Apie tai nuolatos primena žmogaus teisių įgyvendinimo konfliktai Azijos šalyse [10, p. 36–54]. Anot A. Hurrello, Bankoko deklaracijoje (1993 m.) aiškiai pasakyta, kad Azija priešinasi ne tik tam, kaip žmogaus teisės diegiamos, bet ir jų turiniui [11, p. 291–297]. Vakarų civilizacijos žmonėms ši padėtis neturėtų kelti nuostabos, jeigu jie prisimintų audringų batalijų, vykusių dėl prigimtinių žmogaus teisių įgyvendinimo, istorijas Vakarų šalių visuomenėse.

Socialinės tvarkos vertybinio ir normatyvinio universalizmo kaip tarpcivilizacinės metaerdvės kūrimas yra sunkiausiai sprendžiama, jei ji apskritai gali būti tikslingai sprendžiama, socialinė problema. Labiau tikėtina, kad tokia metaerdvė formuosis spontaniškai, didėjant skirtingų civilizacijų atstovų dialogų mastui, įskaitant ir virtualią erdvę. Ir šiuo atveju atsargų optimizmą riboja egzistuojantis akivaizdus faktas, kad esama socialinė tvarka yra ankstesnė už individo organinį vystymąsi. Nors atvirumas pasauliui būdingas biologinei žmogaus prigimčiai, būtent vietinė socialinė tvarka jo atžvilgiu visada turi pirmenybės teisę. Tai reiškia, kad biologiškai nulemtą žmogaus egzistavimui būdingą atvirumą pasauliui socialinė tvarka visada transformuoja į reliatyvų uždarumą pasauliui. Būtent šis „dirbtinio“ pobūdžio uždarumas dažniausiai gali suteikti kryptingumo ir stabilumo daugumai žmogaus veiksmų [12, p. 72]. Taigi vietinė socialinė tvarka, suteikdama visuomenei stabilumo, kartu riboja jos atvirumą pasauliui. Kitaip tariant, vietinės socialinės tvarkos vertybinė ir norminė prigimtis riboja kiekvienos visuomenės atvirumą globalizacijai.

Problemiškas socialinio saugumo ir individualios laisvės santykis

Žmogiškosios būties globalumas ir su šiuo žmogaus egzistencijos matmeniu susiję nauji iššūkiai jo egzistencijai skatina aiškintis socialinio saugumo ir individualios laisvės santykį, kuris yra Vakarų visuomenėse aštrėjančios kultūrinės polemikos šerdis. Ši polemika apima ne tik viena kitai „svetimų“ kultūrų sąveiką, bet ir skirtingų kultūrinių nuostatų sugyvenimo tos pačios visuomenės viduje problemą. Ypač terorizmo prevencijos priemonių diegimas ir naudojimas kelia kai kurių žmogaus teisių gynėjų erzelį, tarsi būtų galima, neprisiimant atitinkamų pareigų padidėjusio pavojaus visuomenės saugumui sąlygomis, išsaugoti tuos pačius individualios laisvės standartus, kuriuos taikome taikus sugyvenimo metu.

Socialinio saugumo ir individualios laisvės santykis nėra duotybė ir neįmanoma jo apibrėžti kaip standarto, kuris būtų nepavaldu socialiniams pokyčiams. Šio santykio tyrimas atskleidžia, kad karo, socialinės suirutės ir gyvenimo kokybės atkūrimo laikotarpiais visuomenė labiau pabrėžia socialinio saugumo reikšmę ir riboja individualios laisvės apimtį, ir atvirkščiai – gyvenimo kokybės augimo laikotarpiais visuomenė vis daugiau reikšmės teikia tolerancijos formavimuisi ir individualios laisvės apimtims plėtimui. Visiškai neatsitiktinai pastaruoju metu Vakarų visuomenėse, kartu su gyvenimo ko-

kybės augimu, įsitvirtino žmogaus teisės kaip socialinio saugumo ir individualios laisvės santykio standartas.

Tarptautinio terorizmo susiformavimas ir teroro aktų grėsmė potencialiai menkina gyvenimo kokybę. Vien žmogaus teisių, kaip socialinio saugumo ir individualios laisvės santykio standarto, įgyvendinimo nepakanka visavertiškai apsaugoti pasiektą gyvenimo kokybę naujomis socialinės raidos sąlygose. Turime įsisąmoninti, kad tarptautinio terorizmo išpuoliai siekia įbauginti visuomenės ir sukelti jų socialinės raidos krizę [13]. Tokiomis sąlygomis, jei nesiimsime pakankamai veiksmingų prevencinių priemonių, įprastas taikus sugyvenimas gali virsti regimybe. Problemos esmė yra tokia: Vakarų visuomenių nariai nenori prisiimti ir iš kitų reikalauti žmogaus teises atitinkančių žmogaus pareigų. Tokios pareigos apskritai iki šiol nėra formaliai apibrėžtos. Dėl hedonistinio gyvenimo būdo ir žmogaus teisių absoliutinimo ryšio intensyvėjimo per pastarąjį amžiaus ketvirtį Vakarų visuomenėse susiformavo iškreipta politinio korektiškumo samprata [14, p. 16–20], kurios kontekste visuomenės nariams sudėtinga įsisąmoninti ne tik subjektinių teisių ir teisinių pareigų pusiausvyros sampratą, bet ir būtinybę socialinius santykius grįsti žmogaus teisių ir žmogaus pareigų vienvėde.

Daugelis visuomenės narių tikisi, kad terorizmo šaltiniai ir teroristų grupės bus greitai sunaikinti, o ir socialinės raidos tyrėjai dar neapibrėžia visuomenės socialinės psichologinės būklės, kurią suponuoja žinojimas, kad egzistuoja latentinės šėtoniškos galimybės sukelti bet kurioje vietoje netikėtus karą primenančius veiksmus. Toks žinojimas, kurio negatyvi reikšmė auga kartu su teroro aktų, demonstruojamų žiniasklaidoje, skaičiumi, griaua įprasto taikaus sugyvenimo filosofiją. Kaip pavadinti socialinę tvarką, kurios vertybės ir normos neatitinka nei taikaus sugyvenimo tvarkos, nei gyvenimo tvarkos klasikinio karo veiksmų apsiaustyje?

Akivaizdu, kad skirtingos socialinės tvarkos formos apima skirtingą socialinio saugumo ir individualios laisvės santykį, apibrėžiantį žmogaus oraus buvimo ir veikimo pasaulyje galimybes. Norint išsiaiškinti šio santykio dialektiką, būtina pabrėžti keletą dalykų: 1) esminis žmonių gyvenimo bruožas, skiriantis jį nuo kitų gyvų būtybių gyvenimo, yra „suvokiančiosios būtybės suvokimas“ („suvokimų įsisąmoninimas“), t. y. kiekvienas protiškaiciškai gali lygiavertiškai suvokti savo ir kito orumą kintančiomis socialinio saugumo sąlygomis; 2) žmogus gyvena jausdamas nuolatinę didesnę arba mažesnę nesaugumo keliamą įtampą; 3) anksčiau arba vėliau žmonės spontaniškai apvaldo kintančią nesaugumo įtampą tiek, kad susiklosto žmonių tarpusavio pasitikėjimą kelianti socialinė tvarka, leidžianti ne tik išgyventi, bet ir kurti individualaus gyvenimo pasaulį. Kitaip tariant, susiklosto tokia vietinė socialinė tvarka – teisių ir pareigų pusiausvyra, kuri išreiškia socialinio sugyvenimo turinį.

Žmogiškosios sąmonės ypatybę – suvokti savo suvokimą – H. G. Gadameris vadina tokiu santykiu, kuris išreiškia perspektyvą, leidžiančią elgtis „tiek nepriklausomai nuo to, ką sutinkame pasaulyje, kad galime įsivaizduoti jį tokį, koks jis ir yra“ [15, p. 402]. H. G. Gadamerio požiūriu, ši išskirtinė perspektyva leidžia žmogui apgyvendinti „pasaulį“, judėti nuo egzistavimo supančioje aplinkoje (vok. *Umwelt*) žmogiškojo gyvenimo pasaulyje (vok. *Welt*) link „Turėti pasaulį“ – tai užimti jo atžvilgiu kokią nors poziciją. H. G. Gadamerio samprotavimai apie sąmonę arba įsisąmoninimą, kuris yra išskirtinis žmogaus bruožas, leidžia teigti: žmogaus sąmonė yra bendruomeninio pobūdžio. Šiai išvadai pritaria ir G. Haefneris: „subjektyvumas ir pasaulis egzistuoja kartu. Subjektą atskiria nuo objekto tai, kad jis < ... > turi pasaulį“ [16, p. 25].

Ką reiškia žmogaus sąmonės bendruomeninis pobūdis? Dažniausiai į šį klausimą atsakome psichologine prasme: žmogus tampa žmogumi tik bendraudamas ir bendradarbiaudamas su kitais žmonėmis. Svarbi yra galimo atsakymo į šį klausimą filosofinė prasmė: natūralus ir mums būdingas savęs jautimas žmogumi apima ir padėties holistinėje aplinkoje (socialinėje tvarkoje), kurią mes apgyvendiname, pojūtį. Holistine ji vadinama todėl, kad šią aplinką suvokiame kaip tam tikrą visybę: ji susieta į kažkokią visumą, kurioje visos jos dalys daugiau arba mažiau atitinka viena kitą. Kai kurie nors mūsų patirties aspektai „iškrenta“, stengiamės pagerinti šį atitikmenį arba jį atskleisti. Aprašome šį procesą, kai sakome, kad bandome atskleisti prasmę to, kas vyksta [17, p. 90]. Taigi žmogus gyvena nenutrūkstamame kokybiniame „informacijos perdirbimo“ arba „prasmės atskleidimo“ procese, kuris apima visumos suvokimo siekimą. Kitaip tariant, žmonės siekia pažinti ir įprasminti turimo pasaulio tvarką ir ją praplėsti jų pačių kuriamą socialine tvarka.

Mūsų sugebėjimas suvokti savuosius suvokimus visiškai nereiškia, kad mes su mūsų pasauliu palaikome instrumentinį arba valdymo santykį, priešingai, mes apgyvendiname pasaulį ir jame dalyvaujame. M. Buberis šio skirtumo prigimtį paaiškino taip: „savo suvokimų aplinkoje gyvulus panašus į vaisių lukšte; o žmogus šiame pasaulyje panašus arba gali būti palygintas su gyventoju didelio pastato, prie kurio nuolatos pristatoma ir už kurio ribų prasiskverbti jis niekaip negali, bet kurį jis vis dėlto pažįsta, kaip pažįsta namą, kuriame gyvena, nes sugeba suvokti pastato vientisumą“ [18, p. 61].

Taigi nuo gimimo patenkame į socialinę „areną“ ir turime surasti joje ryšius bei atramos taškus, vadinasi, patiriame šį pasaulį ne tik kaip asmeninį, bet ir kaip intersubjektyvų, t. y. kaip ypatingą socialinį bendrumą (pasitikėjimo išteklių), susiklostantį tarp subjektų perduodant patyrimus, kurie „parankinio žinojimo“ (angl. *knowledge at hand*) forma funkcionuoja kaip atskaitos sistema. „Visos šio pasaulio interpretacijos pagrįstos ankstesnių patyrimų apie jį atsarga – mūsų pačių arba tų, kuriuos mums perdavė tėvai arba mokytojai“ [19, p. 103]. Deja, kol kas labai mažai turime gyvenimo globaliame pasaulyje ir taikaus sugyvenimo pakankamai griežtos antiteroristinės prevencijos sąlygomis partities, kurią galėtume perduoti „parankinio žinojimo“ forma visuomenei ir savo vaikams. Visiškai tikėtina, kad toks „parankinis žinojimas“ kryptingai formuosis įgyvendinant įteisintas žmogaus pareigas.

Šiuo metu Vakarų visuomenėse, ypač žiniasklaidoje, pavojingai sureikšminti individualūs hedonistiniai išgyvenimai, neatitinkantys naujai besiklostančio socialinio saugumo. Paplitęs įsivaizduojamų psichologinių traumų pabrėžimas laipsniškai iš visuomenės sąmonės ištrina žmogaus socialinės prigimties supratimą: žmogiškosios sąmonės ypatybė suvokti savo suvokimą ir jos bendruomeninį pobūdį leidžia kiekvienam individui socializacijos procese įsisažmoninti socialinio saugumo esmę bei mastą ir perimti gebėjimus nuolatos derinti su kitais individualiais savo individualią laisvę, taip nuolatos tramdant savo egoizmą ir nekuriant papildomų grėsmių socialiniam saugumui.

Žmogaus teisių ir žmogaus pareigų ryšio įteisinimą skatina supratimas, kad žmogus gyvena jausdamas nuolatinę didesnę arba mažesnę nesaugumo keliamą įtampą. Kaip rašo B. Buzanas, dauguma grėsmių individui kyla dėl to, kad žmonės gyvena socialinėje aplinkoje, generuojančioje neišvengiamą socialinį, ekonominį ir politinį spaudimą [20, p. 71]. Saugumas – tai apsaugos ir apsisaugojimo nuo pavojų būklė bei pasitikėjimas savo žinojimu. Ši sąvoka apima ir objektyvų saugumą, ir saugumo jausmą (subjektyvų saugumą), ir pasitikėjimą saugumu (abejonių nebuvimą). Nagrinėdami saugumą susiduriame su įvairių vertybių apsaugos problemomis. Visada lengviau saugumo sąvoką taikyti daiktams negu žmonėms. Žmonių ir visuomenės saugumas yra svarbiausia socialinė (bendruomeninė) problema. Tai verčia išskirti ir nuolat nagrinėti visuomenės saugumui kylančias grėsmes [21, p. 26–30] bei ieškoti naujų pasitikėjimo saugumu kūrimo būdų.

Turime turėti drąsos pripažinti, kad tarptautinis terorizmas virto ilgalaike grėsme. Kita vertus, turime tikėti ir žmogaus kūrybiškumu priešintis šiai demoniškai jėgai. Žmogus yra kūrybingai prisitaikanti būtybė, sugebanti kurti bendruomeninio gyvenimo taiką, todėl anksčiau arba vėliau antiteroristinė prevencija įgaus ne tik organizuotas, bet ir spontaniškai susiklostančias formas, kurių susikūrimą nulems nevienodas įvairių visuomenių gyvenimo būdas. Anot Fr. A. Hayeko, visuomenių gyvenimo būdas nėra jų tikslingo pasirinkimo dalykas, veikiau vyksta nesąmoningas visuomenių prisitaikymo procesas: dėl įvairių priežasčių vienos visuomenės prisitaiko prie esamų sąlygų vienokiu, kitos – kitokiu būdu, o dar kitos apskritai neprisitaiko. Prisitaikymas nėra sąmoningas pasirinkimas, o žmonės, sudarantys visuomenę, ne visada suvokia, ką daro; jie tik žino, kad tam tikras pasirinkimas jiems yra naudingas, net jeigu pašaliniais jais atrodo nesuprantamas [9, p. 58].

Vis dėlto negalima pasikliauti tik nesąmoningo prisitaikymo procesu, būtina aktyviai kurti tokią socialinio sugyvenimo filosofiją, kuri prastėjančio socialinio saugumo sąlygomis neneigtų žmogaus teisių, o į vertybines aukštumas keltų žmogaus pareigų ir teisių organinį ryšį, žmonių tarpusavio pareigas, siekiant apvaldyti naujai kilusias grėsmes. Kitaip tariant, būtina formuoti tokį socialinį mąstymą, kurio pagrindas yra visuomenės moralinės būklės atsinaujinimas – žmogaus pareigų ir teisių ryšio įsisažmoninimas.

Žmogaus pareigų ir teisių ryšio įsisažmoninimas grindžiamas pasitikėjimo palaikant socialinius santykius kūrimu. Ypač reikia pabrėžti pasitikėjimo institucijomis kūrimo problemą, nes „nematomo likimo rankos“ suabsoliutinimo kontekste Vakarų visuomenėse nusilpo visos institucijos: ir visuomeninės įstaigos, ir žmonių susivienijimai, ir nusistovėję visuomeninio santykiavimo formos. „Kai pelno siekimo principas tampa vieninteliu įstatymu, o rinka yra „išlaisvinta“ nuo visų socialinių ir valstybinių pančių, tuomet nematoma ranka tampa likimu, nuo kurios niekas negali pabėgti. Absoliučią valdžią turinčios pelno ir nuostolių apskaitos nelaimė yra tai, kad ji, kaip ir absoliuti biurokratija, beveik nepripažįsta jokio aukštesnio humanizmo, suteikiančio prasmę bendrabūviui visuomenėje ir galinčio apriboti beatodairišką pelno siekimą bei nehumanišką elgesį su kitais. Tačiau tokie imperatyvai, kaip bendra valia ar žmonių teisės, neįmanomi be visuomenės, kuri savo egzistavimą grindžia sąmoningais, laisvai apsisprendžiančiais gyventi kartu individualiais, o ne pavienių asmenų egoizmu“ [22, p. 37].

Mūsų visuomenė dar neįsisažmonino, kad žmogaus teisės yra moralinės prigimties, t. y. jų turinyje yra implikuotos ir atitinkamos žmogaus pareigos, nes iš kiekvieno individo ir valdžios atstovų vienodai reikalaujame žmogiškojo orumo pripažinimo ir praktikavimo. Žmogaus savikūra visada ir neišvengiamai yra bendruomeninis vyksmas, nes „homo sapiens visada ir tokiu pat mastu yra homo

socius“ (Emile Durkheim). Pastangos atriboti šias vertybes atveda prie kraštutinumų: suabsoliutinamas arba bendruomenės, arba individo vaidmuo. Globalizacijos sąlygomis tiesiog būtina atsigręžti į tikrąjį individualizmą, kuris nepriešinamas bendruomeniškumui [23, p. 9–38]. Pagarba individo žmogiškajam orumui neturi būti priešinama visuomenės saugumui, nes jos nesaugumas vienareikšmiškai sumažina žmogiškojo orumo įgyvendinimo galimybes. Kitaip tariant, šiuolaikiniu socialinio saugumo menkėjimo laikotarpiu pasitikėjimo vienas kitais visuomenėje didėjimas būtų labai svarbus žmogaus pareigų ir teisių ryšio įsisaugoninimo bei socialinio integralumo matas.

Teisingumo ir socialinės tvarkos santykio problema globalizacijos sąlygomis: šiuolaikinės teisės socialinė paskirtis

Viena seniausiai Vakarų civilizacijoje žinomų problemų yra teisingumo ir socialinės tvarkos santykio problema, kuri buvo sprendžiama moralinio vertinimo pagrindu. Ankstyvieji senovės graikų poezijos kūriniai – Hesiodos *Teogonija* bei *Darbai ir dienos* liudija ypatingą siekį teisingai sutvarkyti pasaulį: teisingumas skiriamas nuo neteisingumo, ypač nuo buitinio teisės suvokimo [24, p. 430]. Vakarų teisei pradžia davė romėnai ne tik perėmė kur kas labiau socializuotą graikų Temidės įvaizdį, bet ir išplėtojo įstatymuose įtvirtinamo teisingumo sampratą, – teigia Linas Baublys. Anot jo, teisingumas romėnams buvo ir vienas pagrindinių teisėkūros principų, dariusių įtaką jau visiškai neatitinkančių laiko dvasios normų keitimui bei naujų kūrinių siekiant nustatyti naują pasikeitusių visuomeninių santykių pusiausvyrą [25, p. 196]. Neatsitiktinai ir Justinijano „*Teisės rinkinio*“ (*Corpus iuris*) „*Digesta*“ knyga pradedama Domicijaus Ulpiano teisės apibrėžimu: „*est [ius] autem a iustitia appellatum*“. Šis faktas ypač pabrėžtinamas, nes Ulpianas savo teisės sampratą sąmoningai grindė Aulo Kornelijaus Celso teiginiu: „*ius est ars boni et aequi*“. Klasikinės romėnų teisės pagrindas – glaudus etinių vertybių, teisės ir tvarkos ryšys.

Šis ryšys vėliau išblėso ir sparti įstatymų leidyba ne sustabdė, o paskatino romėnų visuomenės moralinį nuopuolį, atvedusį prie Romos imperijos griūties. Globalios žmogiškosios būties sąlygomis būtina iš akių neišleisti Ferdinando Toneso išnaginėtos Europos visuomenės raidos tipologijų bei visuomenės moralės ir teisės skyrybų socialinių padarinių. „Dažnai būdavo aprašomos abi tendencijos, atskleidžia F. Tonesas, tiek įstatymų rengimas, universalizavimas bei galutinis sisteminimas ir kodifikacija, tiek gyvenimo ir skirtingų jo apraiškų nuosmukis, lydintis politinį triumfą, sklاندų administravimą, efektyvią ir liberalią įstatymų leidybą. Tačiau ne kiekvienas sugebėjo įžvelgti būtiną šių tendencijų ryšį, vienybę ir tarpusavio priklausomybę. Net žinovai ne visada pajėgūs įveikti prietarus ir susidaryti nešališką, griežtai objektyvų socialinio gyvenimo fiziologijos ir patologijos vaizdą. Jie žavisi Romos imperija ir Romos teise; jie bjaurisi šeimos ir kitų sričių nuosmukiu, tačiau jie nesugeba įžvelgti priežastinio ryšio tarp šių dviejų reiškinių“ [26, p. 130].

Ši F. Toneso ištrauka puikiai rodo, kad liberali įstatymų leidyba gali tik paskatinti nuosmukį bendrame socialinio saito silpnėjimo kontekste. Vakarų civilizacijos istorija pažymėta pasikartojančiais prievartinio perversmo tarpsniais, kai anksčiau egzistavusi politinių, teisinių, ekonominių, religinių, kultūrinių ir kitokių visuomeninių santykių, institutų, tikėjimų, vertybių ir tikslų sistema nuverčiama ir pakeičiama nauja sistema. Nesugebėjimas numatyti pamatinius pokyčius ir laiku į juos reaguoti galbūt yra nulemtas vidinio prieštaravimo, glūdinčio Vakarų teisės tradicijos prigimtyje, kurios vienas tikslas – apsaugoti tvarką, kitas – įgyvendinti teisingumą, – rašo Haroldas J. Bermanas. Anksčiau egzistavusios teisės kaip tvarkos nuvertimas buvo pateisinamas fundamentalesnės teisės kaip teisingumo atgaivinimu. Būtent įsitikinimas, kad teisė išdavė savo aukščiausią tikslą bei misiją, atvedavo prie kiekvienos iš didžiųjų revoliucijų [27, p. 38–41].

Globalizacijos sąlygomis labai sudėtinga įžvelgti ir praktiškai suvaldyti tuos pamatinius pokyčius, kurie kyla iš teisės kaip tvarkos ir teisės kaip teisingumo susipriešinimo. Šis dviejų teisės sampratų susipriešinimas ypač galimas tarp civilizacijų. Visose civilizacijose teisingumas laikomas pamatiniu visuomeninio gyvenimo principu, o civilizacijų skirtumai daugiau susiję su jo įgyvendinimo formomis. Vakaruose pagrindinė teisingumo užtikrinimo priemonė yra teisė, musulmoniškosiose šalyse tam tarnauja religija, Indijoje, Kinijoje, Japonijoje – dorovės normos, Afrikos šalyse – papročiai. Vakaruose teisingumas pirmiausia siejamas su kiekvieno individo apsauga, kuriai tarnauja žmogaus teisių koncepcija, kitose teisės tradicijose dažniausiai į pirmą vietą iškeliami bendruomenės interesai. Vakaruose pabrėžiamas socialinis gyvenimas. Kitose teisės tradicijose į žmogų, bendruomenę dažnai žvelgiama kaip į viską apimančios kosminės tvarkos dalį [25, p. 198].

Teisės kaip tvarkos ir teisės kaip teisingumo susipriešinimas galimas ir šiuolaikiniuose Vakaruose, nes nėra oficialiai suformuluoto teisės socialinės orientacijos tikslo. Daugelyje jurisprudencijos

darbų socialiniai tikslai, į kuriuos teisė turėtų orientuotis, dažnai išreiškiami kaip moraliai būtini tikslai. Kiti autoriai pabrėžia, kad visi įstatymai turi konkrečius tikslus, pagal kuriuos gali būti pamatuotas jų veiksmingumas. Dėl to kritikai juos apibūdina „naiviu instrumentalizmu“ [28, p. 119–131]. Dažnai jurisprudencijos darbuose teisės tikslas sutapatinamas su funkcijomis [29, p. 97].

Šiuolaikinė teisė Vakaruose suprantama kaip nepriklausoma socialinės kontrolės ir socialinio vadovavimo priemonė, valdžios galios įgyvendinimo įrankis. Kai teisė laikoma vien valstybės galios įrankiu, kartu ji laikoma ir autonomiška, t. y. nepriklausoma nuo kitų socialinio reguliavimo sistemų, ypač nuo moralės ir papročių paramos. Tai reiškia, kad daugiau nebemanoma, jog teisė veiksminga dėl jos dermės su tautos papročiais. Teigiama priešingai: teisės veiksmingumas kyla iš politinės jėgos koncentracijos. Moderni teisinė sistema suprantama kaip ypatingas valdžios galios mechanizmų rinkinys, paremtas racionaliai išplėtotą teisine doktrina, kurią kuria, aiškina ir taiko specializuotos valstybės teisinės įstaigos. Teisės (kaip valstybės įstaigų taikomos sprendimams priimti normos) ir moralės (kaip plačiojoje visuomenėje faktiškai egzistuojantys mąstymo ir elgesio modeliai) ryšiai žmonių sąmonėje atrodo silpnėjantys ir galų gale išnykstantys. Įstatymų leidėjams ir eiliniams piliečiams teisė vis labiau virsta grynai techniniu reguliavimu, kuriam dažniausiai trūksta aiškaus moralinio elemento [29, p. 64–66].

Modernioji arba techniškoji teisė nagrinėjama dviem aspektais: 1) per santykį su valdžia; 2) per santykį su visuomene. Per santykį su valdžia atsiskleidžia moderniosios teisės pranašumas: teisę, kaip techninę taisyklę, galima pritaikyti kiekvienam reguliavimo tikslui įgyvendinti. Jos išlaisvinimas iš bet kokių bendruomeninių šaknų, kurias ji turėjo, laikoma jos, kaip tikslingo valdymo mechanizmo, išlaisvinimu. Tokia modernioji teisė yra moderniosios valstybės įrankis. Moderniosios teisės pranašumas per santykį su visuomenėje virsta jos trūkumu: socialinių grupių, kurias teisė reguliuoja, sąmonėje teisės atsiskyrimas nuo papročių ir moralės galų gale nulemia jos faktinį nykimą daugelio piliečių sąmonėje. Siekdami sukurti teisę kaip veiksmingą ir nepriklausomą socialinės kontrolės bei socialinio vadovavimo priemonę, galų gale gauname priešingą rezultatą: tokios teisės visuomenė nepažįsta, dėl to ji nėra veiksminga.

Galima pagrįstai teigti, kad išaugusi Vakarų pasaulio valstybių galia pažymėta teisės kaip tvarkos sampratos įsivyravimu: propaguojama moderniosios teisės, kaip plataus masto socialinio ir ekonominio planavimo įrankio, idėja. Ši teisės sampratos raidos tendencija motyvuojama būtinybe per teisinę kaitą daryti įtaką socialiniams pokyčiams. Kai kurių teisininkų darbuose iš tikrųjų įsivyravo požiūris, kad teisės veikimo pagrindu galima kurti visuomenę. Taip buvo ignoruoti ankstyvieji sociologiniai požiūriai į teisę (*Savigny Fr. K. Of the Vocation of Our Age For Legislation and Jurisprudence, 1831; Sumner W. G. Folkways, 1906; Ehrlich E., Fundamental Principles of the Sociology of Law, 1936*), atskleidę teisės šaknis kasdienėje socialinio gyvenimo patirtyje ir individų spontaninės teisėkūros reikšmingumą. Galbūt siekdamas mažinti teisės kaip tvarkos ir teisės kaip teisingumo susipriešinimo galimybes, D. J. Danelski ragina socialinių ir teisinių mokslų atstovus nagrinėti teisės etines ribas [30, p. 24].

Pilietinės visuomenės lygiu teisės socialinis tikslas turėtų būti bendras ir subordinuoti visus kitus dalinius – įstatymų leidybos ir teismų ar kitų teisės įgyvendinimo institucijų tikslus, nes būdvardis „socialinis“ pasižymi nuoroda į visą visuomenę arba į visų jos narių interesus. Žodis „socialinis“ įgijo moralinio vertingumo konotacijų [31, p. 130]. R. A. Nisbetas atskleidė, kad „socialumo“ referentas beveik visada buvo bendruomeniškumas [26, p. 101].

Alfonzas Vaišvila išnagrinėjęs teisės sampratos ir teisės paskirties ryšį atskleidė, kad teisės socialinė paskirtis yra istorinis reiškinys, kuris keičiasi ir priklauso nuo teisės sampratos pokyčių ir ją lemiančių žmonių socialinės struktūros ir socialinių jėgų santykio. Jeigu remsimės teisiniu etatizmu, tai teisės socialinė paskirtis – įtvirtinti valstybės ir jos ekonomiškai ir politiškai vyraujančios žmonių grupės (klasės) valią, o jeigu vadovausimės pilietine teisės samprata, tai teisės paskirtis – apsaugoti visų visuomenės narių pagrindines teises ir laisves vienodai veiksmingomis priemonėmis [32, p. 138].

Liberaliai demokratiškos visuomenės narių sugyvenimo pagrindas – realus žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas. Tai reiškia, kad teisės socialinė paskirtis – saugoti ir ginti žmogaus teises ir laisves. Šios minimalistinės teisės socialinės paskirties dabartiniu pilietinės visuomenės raidos laikotarpiu jau nebepakanka bent dviem aspektais:

1. Egzistuoja pirmosios ir antrosios kartos žmogaus teisių ir laisvių įtampa. Socialinių, ekonominių ir kultūrinių (socioekonominių) žmogaus teisių paskirtis – užtikrinti normalų, orų gyvenimą asmens, atsidūrusiems žemiau tam tikros materialinės ir socialinės gerovės bei išsilavinimo ribos. Šią ribą apibrėžia ne politinė koncepcija, o lemia konkrečios visuomenės išsivystymo ekonominis, socialinis ir kultūrinis lygis [33, p. 197–201]. Kita vertus, „socioeko-

minės teisės užkrauna pareigas valstybei ir visuomenei, tačiau jos visiškai nesukuria jokių pareigų patiems asmenims; <...> jų dėka asmuo tampa pasyvus politiniuose santykiuose; socioekonominės teisės ardo asmeninių ir politinių teisių bei laisvių paskirtį užtikrinti nepriklausomą, autonomišką individo būtį“ [34, p. 120].

2. Neapibrėžta teisės paskirtis puoselėti socialinį saugumą (bendruomenišką visuomenę), t. y. teisės pagrindu siekti visuomenės narių socialinio sugyvenimo ir visuomenės raidos puosiausvyros, kuri negriautų bendruomeniškų vertybių ir interesų.

Šių aspektų analizė atskleidžia, kad dabartiniu socialinės raidos laikotarpiu minimalistinę teisės socialinę paskirtį būtina papildyti žmogaus pareigomis, kuriomis visuomenės nariai įsipareigotų ne tik saugoti žmogaus teises, bet ir didinti socialinį saugumą bei kurti gyvenimo kokybę (žmogaus pareigas).

Veikianti teisinė sistema ir teisės normų įgyvendinimas turi tapti esminiu pagrindu nuolatos kurti ir palaikyti visuomenėje pasitikėjimo ir saugumo, visuomenės sutelktumo stiprinimo tendencijas, kurios persvertų ir nustelbtų griovimo tendencijas. Tai reiškia, kad teisinė sistema, sąveikaudama su moraline, ekonomine, politine ir kitomis socialinėmis sistemomis, turi įgyvendinti maksimalistinę teisės socialinę paskirtį, kurioje pabrėžiamas žmogaus teisių ir pareigų ryšys ir jo apsauga: 1) saugoti ir ginti žmogaus pamatinius interesus (žmogaus teises ir laisves); 2) užtikrinti visuomenės grupių socialinę ir politinę santarvę (prižiūrėti, kaip atliekamos žmogaus pareigos); 3) skatinti bendruomeniškos visuomenės gyvenimo pažangos raidą. Nors teisės socialinė paskirtis nedaloma, vardan aiškumo pabrėžime jos aspektus. Taigi šiuolaikinė teisės socialinė (bendruomeninė) paskirtis – saugoti ir ginti žmogaus teises ir pareigas bei sudaryti teises visuomenės raidos galimybes, kurios užtikrintų žmogaus socialinio gyvenimo kokybės augimą.

Teisės socialinės paskirties kontekste išryškėja teisės vaidmuo ir supratimas, kad jos veikimas turi būti derinamas su kitais socialiniais regulatoriais, ypač su morale ir religija. Tai reiškia, kad įstatymų leidėjų kuriamos teisės normos turi neprieštarauti pačios teisės socialinei paskirčiai, o jų įgyvendinimas – nesukelti tokių šalutinių rezultatų, kurie sukeltų neigiamų socialinių padarinių visuomenėje, pakerta jos narių tikėjimą pagrindinėmis socialinėmis vertybėmis.

Išvados

1. Globalizacijos plėtimasis grindžiamas demokratijos, rinkos ir atvirumo vertybių skiepijimu skirtingų civilizacijų visuomenėse. Šių vertybių pagrindu bandoma sukurti universalią socialinę tvarką. Šiandien socialinė tvarka visuotinai suprantama kaip žmonių santarvės arba socialinė taika. Ši tvarkos samprata yra trapi globalizacijos apimtame pasaulyje, nes globalizacija kreipia mus į empirinį būvį – į sudėtingą susisaistymą. Esminis šio susisaistymo bruožas – ypač didelė socialinių ryšių ir santykių pobūdžio įvairovė, kurios neįmanoma apimti ir reglamentuoti tik pasitelkiant universalias organizacijos taisykles. Siekimas skirtingų civilizacijų visuomenėse funkcionuojančios spontaninės tvarkos principus pakeisti universaliais principais neišvengiamai sukels konfliktus, kurie bus didžiausi globalizacijos tolesnės plėtros trukdžiai. Apie tai nuolat primena žmogaus teisių įgyvendinimo konfliktai Azijos šalyse. Socialinės tvarkos prigimties analizė atskleidžia, kad skirtingų vietinių socialinių tvarkų vertybinė ir norminė prigimtis riboja kiekvienos visuomenės atvirumą globalizacijai.

2. Globalizacijos ir su ja susijusių neigiamų reiškinių apimtose Vakarų visuomenėse ryškėja naujas jų socialinės raidos laikotarpis, kuriame keičiasi iki šiol nusistovėjęs socialinio saugumo ir individualios laisvės santykis. Šio santykio tyrimas atskleidžia, kad karo, socialinės suirutės ir gyvenimo kokybės atkūrimo laikotarpiais visuomenė labiau pabrėžia socialinio saugumo reikšmę ir riboja individualios laisvės apimtį, ir atvirkščiai – gyvenimo kokybės augimo laikotarpiais visuomenė vis daugiau reikšmės teikia tolerancijos formavimuisi ir individualios laisvės apimties plėtimui.

3. Žmogaus teisės suprantamos kaip socialinio saugumo ir individualios laisvės santykio standartas, kuris Vakarų visuomenėse susiformavo augant gyvenimo kokybei. Tarptautinio terorizmo metamos grėsmės iš tikrųjų prastina gyvenimo kokybę ir dėl to visuomenės vis daugiau dėmesio teikia socialinio saugumo užtikrinimui. Šiame procese keičiasi socialinio saugumo ir individualios laisvės santykio standartas, kuriame laipsniškai vis svarbesnis bus žmogaus teisių ir žmogaus pareigų ryšys. Šiuolaikiniu socialinio saugumo menkėjimo laikotarpiu žmogaus pareigų ir teisių ryšio įsisąmoninimas visuomenėje vertintinas kaip jos socialinio saugumo ir integralumo matas.

4. Globalizacijos sąlygomis ypač pavojinga sukelti bei gilinti teisingumo ir socialinės tvarkos konfliktą, kuris iki šiol būdavo visų didžiųjų socialinių revoliucijų pagrindas. Būtina apibrėžti ir įteisinti

šiuolaikinės teisės socialinę paskirtį. Teisingumo ir socialinės tvarkos santykio problemos globalizacijos sąlygomis analizė atskleidė, kad šiuolaikinės teisės socialinė paskirtis yra saugoti ir ginti žmogaus teises ir pareigas bei sudaryti tokias teises visuomenės raidos galimybes, kurios užtikrintų žmogaus socialinio gyvenimo kokybės augimą.

LITERATŪRA

1. **Грани Глобализации.** Трудные вопросы современного развития. – Москва: Альпина Паблшер, 2003.
2. **Фукуяма Фр.** Великий разрыв. – Москва: Издательство АСТ, 2003.
3. **Šlapkauskas V.** Teisės sociologijos pagrindai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
4. **Bell D.** Kapitalizmo kultūriniai prieštaravimai. – Vilnius: Alma littera, 2003.
5. **Evans-Prichard E. E.** Social Anthropology. – London, 1951.
6. **Maslow A.** Psichologiniai duomenys ir vertybių teorija // Gėrio kontūrai. – Vilnius: Mintis, 1989.
7. **Ashford N.** Laisvos visuomenės principai. – Vilnius: Aidai, 2003.
8. **Ferguson A.** An Essay on the History of Civil Society. – London, 1767.
9. **Hayek Fr. A.** Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I: Taisyklės ir tvarka. – Vilnius: Eugrimas, 1998.
10. **Miliauskaitė K.** Žmogaus teisių sistema civilizacijų sambūvyje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas (rankraščio teisėmis), 2004.
11. **Hurrell A.** Power, Principles and Prudence: Protecting Human Rights in a Deeply Divided World // Human Rights in Global Politics. – Cambridge, 1999.
12. **Berger P. L., Luckmann Th.** Socialinės tikrovės konstravimas. – Vilnius: Pradai, 1999.
13. **Jurisprudencija.** Terorizmas ir žmogaus teisės. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. Nr. 68(60).
14. **Drukteinis G.** Politinio korektiškumo vingrybės. Verslo klasė. 2005. Nr. 8(39).
15. **Gadamer H. G.** Truth and Method. – New York, 1975.
16. **Haefner G.** The Human Situation. – Notre Dame, 1989.
17. **Стюарт Дж.** Возвращаясь к символической модели нерепрезентативная модель: природы языка // Знаковые системы в социальных и когнитивных процессах. – Новосибирск: Наука, 1990.
18. **Buber M.** Distance and Relation // The Knowledge of Man. – New York, 1965.
19. **Šiusas A.** Sveikas protas ir žmogaus veikla // Problemos. 1987. Nr. 37.
20. **Buzan B.** Žmonės, valstybės ir baimės. – Vilnius: Eugrimas, 1997.
21. **Šlapkauskas V.** Visuomenės saugumo ir žmogaus teisių ryšys kaip antiterorizmo ideologijos legitimacijos pagrindas // Jurisprudencija. Terorizmas ir žmogaus teisės. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. Nr. 68(60).
22. **Kurnitzky H.** Necivilizuota civilizacija. Kaip visuomenė pralaimi savo ateitį. – Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2004.
23. **Hayek Fr. A.** Individualizmas ir ekonominė tvarka. – Vilnius: Eugrimas, 2002.
24. **Europos** mentaliteto istorija. Sudarytojas Peter Dintelbacher. – Vilnius: Aidai, 1998.
25. **Baublys L.** Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas (rankraščio teisėmis), 2004.
26. **Nisbet R.** Sociologijos tradicija. – Vilnius: Pradai, 2000.
27. **Berman H. J.** Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. – Vilnius: Pradai, 1999.
28. **Summers R. S.** Naïve Instrumentalism and the Law // Law, Morality and Society. Hacker P.M.S. and Raz J. (eds). – Oxford: Oxford University Press, 1977.
29. **Cotterrell R.** Teisės sociologija. [vadas. – Kaunas: Dangerta, 1997.
30. **Danelski D. J.** The Limits of Law // The Limits of Law, Nomos XV. Pennock J. R. and Chapman J. W. (eds). – New York: Lieber-Atherton, 1974. P. 8-27.
31. **Hayek Fr. A.** Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. II: Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. – Vilnius: Eugrimas, 1998.
32. **Vaišvila A.** Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2000.
33. **Rawls J.** Politinis liberalizmas. – Vilnius, 2002.
34. **Spruogis E.** Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas (rankraščio teisėmis), 2002.

Problems of the Development of Social Order under the Circumstances of Globalization

*Assoc. Prof. Dr. Vytautas Šlapkauskas
Mykolas Romeris University*

Keywords: *social order, globalization, social security, liberty, human rights, human responsibilities, trust, justice, the social purpose of law.*

SUMMARY

This article analyzes three important problems concerning the development of social order under the circumstances of globalization. These problems are: 1) the relationship between the universal and local social order; 2) the relationship between social security and individual freedom; 3) the relationship between justice and social order. The social tensions that all of these relationships hold may potentially cause new social conflicts.

The analysis of the relationship between the universal and local social order has shown that the evaluative and normative nature of social order itself limits our social openness to the world and to the expansion of globalization. The intensive expansion of globalization is connected with the establishment of the universal social order; therefore, its implementation will inevitably cause local conflicts that will curb the expansion of globalization.

The growth of a number of negative phenomena that come with globalization to Western societies is transforming the relationship between social security and individual freedom, which is understood as human rights. The search for ways to prevent the threats to social security highlights the important interrelationship between human rights and responsibilities. In order not to curtail human rights under the circumstances of declining social security, it is essential to define and validate human responsibilities.

Globalization poses a very serious threat because it may potentially cause a conflict in justice and social order, two areas that have been at the basis of all the great revolutions up to now. To avoid this situation, we must legitimate the social objectives of contemporary law, which are to preserve and protect human rights and responsibilities and to create the legal conditions for the improvement in the quality of social life.

